

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ДАЯРЛАНУ ҮРДІСІНДЕГІ МОТИВАЦИЯНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Наубаева Х.Т., п.с.ғ.д., қауымдастырылған профессор (доцент), Мамекова А.Т.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: asem_mamekova1979@mail.ru

Мақалада студенттердің кәсіби даярлану үрдісіндегі мотивацияның тигізетін әсері қарастырылған. Мотивация түсінігінің теориялық аспектілері зерделенген. Сонымен қатар ғалымдардың еңбектерін зерделей, жүргізілген әдістемелердің нәтижесі көрсетілген. Студенттің оқу үрдісіне қатысты мотивтердің жіктелімдері мен түрлері сипатталған.

Тірек сөздер: мотив, мотивация, ішкі мотив, сыртқы мотив, кәсіби қызмет, студент, оқу үрдісі.

В статье рассматривается влияние мотивации на процесс профессиональной подготовки студентов. Изучаются теоретические аспекты концепции мотивации. Кроме того, представлены результаты методики изучения трудов ученых. Описаны классификации и типы мотивов, связанных с учебным процессом студента.

Ключевые слова: мотив, мотивация, внутренний мотив, внешний мотив, профессиональная деятельность, студент, учебный процесс.

The article examines the influence of motivation on the process of professional training of students. The theoretical aspects of the concept of motivation are studied. In addition, the results of the methodology for studying the works of scientists are presented. Classifications and types of motives associated with the student's educational process are described.

Keywords: motive, motivation, internal motive, external motive, professional activity, student, educational process.

Кең мағынада қарастырғанда «мотивация» ұғымы –адамның нақты бір затқа жетуге бағытталған талаптану жүйесімен түсіндіріледі. Мотивация түсінігі «Адам нені қалайды? Ол неге ұмтылады?» деген сұрақтарға жауап береді. Тұлғаның талабы әрқашан қажеттіліктерден жүзеге асуымен байланысты болады. Жеке тұлғаның жүріс тұрысының негізінде белгілі қажеттіліктер болады. Қажеттіліктер әр тұлғаның бастан кешіретін мұқтаждығының қанағаттануы. Жеке тұлғаның қажеттіліктері әр түрлі болады.

Кейбір авторлар (В.В. Юрчук, М. Кордуэлл) мотив ұғымы арқылы психикалық құбылысты сипаттаса[1], ал басқалары (А.К. Маркова, В.И. Ковалев) жеке тұлғаның қылықтары мен іс-әрекетті таңдау себептерін түсіндіреді[2]. Сонымен қатар, мотивация қызметі адамды қандай да бір күшке итермелеуші, қозғалмалы күштердің жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Бұл күштер адамның ішкі және сыртқы жағында орналасады және оны саналы немесе саналы емес кейбір іс-әрекеттерге итермелейді. Біздің ойымызша, мотивация - бұл жеке тұлғаны немесе топтың ішкі немесе сыртқы әсерлер ықпалынан өз қажеттіліктерін қанағаттандыру және ұйымның мақсатына жету процесі.

Көпшілік жағдайда осы саладағы әдістер тұлғалық қасиеттерді, бағыттарды зерттеуге арналған, яғни адамның нақты жағдайлардағы шешім қабылдауына әсер ететін тұлғаның қасиетін анықтауға бағытталған. Мотивацияны анықтайтын әрбір әдістеме мотивациялық процестің бір жағын ғана анықтауға мүмкіндік береді. В.И.Чирков, И.Г. Кокурина, Е.М. Иванов, С.К. Нартаева-Бочавер, Е.М.Иванова, В.М.Звоников, Ю.Т.Роберт мотивті әр түрлі бағыттан қарастыруы да (қажеттілік немесе қажеттіліктер пәні ретінде) мотивті анықтауға кері әсерін тигізеді[3].

Психологиялық зерттеулерде П.М.Якобсон[4], А.Н.Леонтьев [5], С.М.Жақыпов[6], Д.В.Узднадзе[7] мотивацияның кәсіби іс-әрекетте алатын орнын тұлғаның даму мен қалыптасу процесі мотивацияның іс-әрекетке және іс-әрекеттің мотивацияға әсер етуімен сипаттайды. Іс-әрекет мотивсіз болмайды. Мотиві жоқ іс-әрекет - бұл субъективті және объективті жасырын мотиві бар іс-әрекет. Адамның іс-әрекеті көп мағыналы мотивтермен сипатталады. Іс-әрекеттегі мақсаттың пайда болуы мотивацияның, мақсаттың, мағынаның пайда болу процестерінің өзара байланыстылығында жатыр. Іс-әрекеттегі мағынаның пайда болу процестері мотивтердің пайда болу процестері ретінде және мақсаттың пайда болу процестері ретінде байқалуы мүмкін. Қанша мінез-құлық болса, сонша оларға мән-мағына беретін мотивтер бар.

Теориялық зерттеу жұмысының болжамы зерттеу жұмысының екінші кезеңі эксперименттік жұмыс мазмұнын нақтылауға негіз болды. Зерттеу жұмысының эксперименталдық бөлімінде төмендегідей жұмыстар:

Студенттерге кәсіби білім берудегі кәсіби іс-әрекетті меңгеру мотивтерін айқындау мен мотивациялық бағыттылығының қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу мақсатында Студенттердің кәсіби білім алу мотивациясын зерттеу арнайы әдістемелер негізінде жүргізілді.

Дәлелдер, өздеріңіз білетіндей, кәсіби қызметтің негізі ретінде оқуға деген қызығушылықтың себебі болып табылады. Болашақ кәсіби қызметте қажетті білімге деген қажеттілікті түсінетін және өз кәсібін өз кезегінде өзінің материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандырудың жалғыз немесе негізгі көзі ретінде білетін студент кәсіптік оқытуда белсенді болады деп айтуға болады.

Кәсіби өзін-өзі тану оқытудың дәлелдерін тұрақты етеді, студенттің мақсат қою және оларға қол жеткізу қабілетінің дамуына ықпал етеді.

"Кәсіби қызметті мотивациялау (А.Реанның модификациясы саласындағындағы К.Замфир әдістемесі)"[8]. Осы әдістеме кәсіби қызметтің мотивациясын, оның ішінде кәсіби-педагогикалық қызметтің мотивациясын диагностикалау үшін қолданылуы мүмкін. Негізіне ішкі және сыртқы мотивациялау тұжырымдама енгізілген.

Мотивацияның ішкі типі туралы жеке тұлға үшін әрекеттің өзі маңызды болған кезде айту керектігін естеріңізге сала кетейік. Егер кәсіби қызметті мотивациялау әрекеттің негізіне қатысты сыртқы қажеттіліктерді (әлеуметтік бедел, жалақы және т.б. мотивтері) қанағаттандыруға деген ұмтылысқа негізделген болса, онда бұл жағдайда сыртқы мотивация туралы айту қажет. Мұнда сыртқы дәлелдердің өзі сыртқы оң және сыртқы кері болып бөлінеді. Сыртқы оң дәлелдер, әрине, сыртқы кері дәлелдерге қарағанда тиімді және барлық жағынан қажет.

К.Замфир мотивацияның келесі түрлерінің тиімділігін анықталды: 1) ақшалай табыс; 2) жұмыс бойынша мансаптық жоғарылауға деген ұмтылыс; 3) басшы мен әріптестер тарапынан сынға түспеуге деген ұмтылыс; 4) мүмкін жазалардан немесе қиындықтардан аулақ болуға деген ұмтылыс; 5) басқалардың беделі мен құрметіне бағдарлану; 6) жақсы орындалған жұмыстан қанағаттану; 7) еңбектің қоғамдық пайдалылығы. Жауаптарды талдау үшін келесі шкала қолданылды: 1 балл – "өте аз мөлшерде", 2 балл – "жеткілікті аз мөлшерде", 3 балл – "үлкен емес, бірақ аз мөлшерде емес", 4 балл – "жеткілікті үлкен мөлшерде", 5 балл – "өте үлкен мөлшерде".

Алынған мәліметтер негізінде мотивациялық кешендер есептелді: дәлелдердің оңтайлы тепе-теңдігі $IM > IOM > СКМ$ және $IM=COM>СКМ$, онда ішкі мотивация (IM) – жоғары; сыртқы оң мотивация (IOM) – ішкі мотивацияға тең немесе төмен, бірақ салыстырмалы түрде жоғары; сыртқы кері мотивация (СКМ) - өте төмен және 1-ге жақын. Мотивациялық кешен неғұрлым оңтайлы болса (мотивтердің тепе-теңдігі), студенттердің белсенділігі кәсіптік оқытудың мазмұнымен, ондағы белгілі бір оң нәтижелерге қол жеткізуге деген ұмтылыспен негізделеді [8].

Алынған нәтижелерді талдау студенттердің таңдаған мамандығына қанағаттанатындығын көрсетті. Ең жақсы, оңтайлы және ең нашар арақатынас типтерін

таңдай отырып, студенттердің көпшілігі комбинациялармен ұсынылған оңтайлы кешенді таңдады:

IM > IOM > SKM (сұралғандардың 39,1%) және IM = IOM > SKM (сұралғандардың 8,7%) (4 қосымшадағы 1-кестеге қараңыз). Бұл студенттердің осы мотивациялық кешендермен кез-келген сыртқы марапаттарға қол жеткізу үшін емес, өзі үшін осы қызметке қатысатындығын көрсетеді. Мұндай әрекет басқа мақсатқа жетудің құралы емес, мақсаты болып табылады". Яғни, бұл студенттер, ең алдымен, оқу процесіне қызығушылық танытады, олар неғұрлым күрделі тапсырмаларды таңдауға бейім, бұл олардың танымдық процестерінің дамуына оң әсер етеді [8].

Сыртқы мотивация арқылы оқытындар, әдетте, оқу міндеттерін шешудегі қиындықтарды жеңуден қанағаттанбайды. Сондықтан олар қарапайым тапсырмаларды таңдайды және оқуын нығайту (бағалау) үшін қажет нәрсені ғана орындайды. Ішкі ынталандырудың болмауы шиеленістің өсуіне, буырқанымның төмендеуіне ықпал етеді, бұл оқушының шығармашылығына үлкен әсер етеді, ал ішкі дәлелдердің болуы жеделдіктің, өзіндік ерекшеліктің, жасампаздық пен шығармашылықтың өсуіне ықпал етеді. Сыртқы мотивация – бұл "қамшы мен зімбір" әдісін қолдану (марапаттау, ынталандыру, сын, жаза) немесе мінез-құлық формулалары (Б.Скинер, к. Халл және т. б.) S - R (ынталандыру - реакция), бәсекелестік принциптерді енгізу және т.б. мотивацияның бұл түрінің негізгі элементтері сыртқы ынталандыру-белгілі бір мотивтердің әрекетін тудыратын әсер ету тетіктері немесе "тітіркену" тасымалдаушылары [6].

Топты тұтастай сипаттай отырып, кәсіптік оқытудың мотивациясының басым түрі ішкі болып табылады деп айтуға болады – 45,6% (дегенмен бұл сұралған студенттердің жартысында құрамайды). Екінші орында сыртқы оң мотивациясы бар студенттер-30,5% орналасқан. Мотивацияның бұл типі мотивацияның ішкі типінен "нашар", өйткені онымен бірге студенттерді әрекеттің өзі емес, оны басқалармен қалай бағаланатыны ғана алаңдатады (оң бағалау, мадақтау, мадақтау және т.б.). Үшінші орында – сыртқы кері мотивациясы бар студенттер-13,04%. Мотивацияның бұл түрі бар студенттердің білімі келесі белгілермен сипатталады: білім үшін оқу, белсенділіктен ләззат алмай немесе оқытылатын пәнге қызығушылық танытпай; сәтсіздіктерден қорқу үшін оқу; мәжбүрлеу немесе қысым көрсету арқылы оқу және т.б.

3-кестеден көрініп тұрғандай (төмендегі), топтың мотивациялық кешені мынадай: IM > SOM > SKM. Бірақ мотивацияның осы типтерінің көрсеткіштері бір-бірінен аздап ерекшеленеді.

Студенттердің оқу мотивациясын зерттеу нәтижелері бойынша (52,2%) жоғары оқу орнындағы оқу мотивациясының орташа деңгейі тән. Оқу мотивациясының қалыпты және жоғары деңгейі бар студенттер сұрақ алғандардың жалпы санының 19,55% құрайды.

Алынған нәтижелерді талдау негізінде біз бірінші курс студенттерінің келесі екі тобын бөлдік: оқу мотивациясының жоғары және төмен деңгейімен.

Студенттердің 1 тобы – оқу мотивациясының деңгейі жоғары (19,55%).

Бұл келесі сипаттамаларда көрінеді: оқу және кәсіби қызметке, өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі тануға бағытталған. Олар өз өмірлерін нақты мақсаттар қою арқылы мұқият жоспарлауға бейім. Өзінің жеке басын сақтауға, басқалардан тәуелсіздікке ұмтылуға және өзінің жеке басының бірегейлігін, өзіндік ерекшелігін, көзқарастары мен сенімдерін, өмір салтын сақтауға деген ұмтылыстың жоғары қажеттілігі, бұқаралық үрдістердің әсеріне мүмкіндігінше аз қол жеткізуге тырысады. Өмірлік жоспарлардың пайда болуы, басқалардың жағдайын сезіну қабілеті, осы күйлерді өздері сияқты сезіну қабілеті. Кез-келген қызмет түрінде, дәлірек айтқанда оқу әрекетінде сезінетін және нақты нәтижелерге қол жеткізуге ұмтылу. Уайымдауға, адамдарға, өзіне және табиғатқа деген белсенді өнегелік қатынасқа қабілеттілікті игеру; қоғамдағы дәстүрлі рөлдерді, нормаларды, мінез-құлық ережелерін меңгеру қабілетін игеру. Өмірдің осы кезеңінде ол өзінің қабілеттерін жұмыста және өмір сүру барысында жүзеге асыру үшін қандай ретпен қолданатындығын шешеді.

2 топ студенттері – оқу мотивациясының төмен деңгейімен.

Мұндай студенттер аз (8,7%), бірақ олар бар екенін атап өткізгіміз келеді. Бұл топ үшін кәсіби сала олар үшін оқу және хобби салалары үшін маңызды емес. Студенттер өздерінің ертеңі туралы сирек ойлайды, кәсіби өмір олар үшін жағымсыз және белгісіз нәрсе. Олар әлдеқайда бейқам және таныс студенттік өмірге риза, онда оқу өздерінің сүйікті әрекеттерімен бәсекелеседі. Болашақ жоспарларда қазіргі кезде нақты қолдау жоқ және оларды жүзеге асыру үшін жеке жауапкершілікпен қамтамасыз етілмейді. Бұл біздің ойымызша, студенттер әлі де өзін-өзі анықтау сатысында. Олар барлық нәрсені түсінуге қаншалықты дайын болса да, олар көп нәрсені білмейді – қоғамда нақты тәжірибесі және рухани өмір тәжірибесі әлі жоқ.

Топ үшін әр шкала бойынша арифметикалық ортаны есептеп, біз мотивацияның жалпы, топтық деңгейін алдық (1-кестеге қараңыз). Кестеден көріп отырғанымыздай, бұл топқа кәсіптік оқытудың мотивациясының орташа деңгейі тән (40,2 балл).

Тұжырымдамалар

Сонымен, біз жүргізген зерттеу нәтижесінде студенттердің ішкі мотивациясының сыртқы мотивациядан (IM = 45,6%; COM + СКМ = 43,54%), сондай-ақ сыртқы оң мотивацияның (30,5%) сыртқы кері мотивациядан (13,04%) басым екендігі анықталды. Оқытудың басым мотивациялық кешені "IM > COM > СКМ" кешені болып табылады. Мұндай дәлелдердің тепе-теңдігі (мотивациялық кешен) студенттердің 39,1%-ында бар. Топ тұтастай бірдей кешенмен сипатталады. Ең нашар мотивациялық кешенде 15,2% студенттер бар. Сондай – ақ, студенттердің көпшілігінде кәсіптік оқуға мотивациялаудың орташа деңгейі -52,2%. Жоғары деңгейге студенттердің 19,55%, төмен деңгейі – 8,7% тән.

Әр шкала бойынша жалпы топтық орташа балды есептей отырып, біз жалпы топтың оқуға деген мотивациясының орташа деңгейі бар екенін анықтадық.

Мотивацияны мерзімді өлшеу арқылы (жылына 1-2 рет) жеке студентте де, ұжымда да мотивацияның даму динамикасын тіркеуге болады. Мұндай масштабтау мотивация деңгейін ғана емес, сонымен қатар дамудың ішкі динамикасын тіркеуге мүмкіндік береді. Мәселен, егер үшінші шкаладағы өлшемдердің бірінде баллдар сомасы 38-ді құраса, бұл басқа деңгейлерден асып кетсе, ал келесі өлшемде осы шкалада 43 балл жиналса, бұл деңгейлік динамиканы сипаттайтын болады. Әр түрлі шкала бойынша бірдей балл жинаған жағдайда, содан кейін жоғары мотивация деңгейіне артықшылық берілуі мүмкін. Мотивацияның жоғары деңгейі (3-4) 33 және одан жоғары баллдан маңызды екенін есте ұстаған жөн.

Оқу мотивациясының бірінші деңгейіндегі студенттер оқу процесіне немқұрайлы қарайды. Ең жақсы жағдайда олар білім беру бөлімі тарапынан шағымдардың алдын алу деңгейінде танымдық белсенділікті көрсетеді. Ең нашар жағдайда-білімнің өзіндік көрінісінің материалдық баламасын ауыстыру жолын іздейді.

Студенттердің кәсіби әрекетінің мотивациясын зерттеу нәтижелері (А.Реан модификациясындағы К.Замфир әдістемесі).

1-кесте. Сұралғандар санының белгілі бір мотивациялық кешенге сәйкестігі

Мотивациялық кешен					Студенттер саны
IM	>	COM	>	СКМ	39,1% (28)
IM	=	COM	>	СКМ	8,7% (9)
IM	<	COM	>	СКМ	30,5% (24)
IM	<	COM	<	СКМ	6,52% (6)
IM	>	СКМ	>	COM	4,34% (4)
IM	=	COM	<	СКМ	4,34% (4)
IM	>	COM	=	СКМ	2,17% (2)
IM	=	COM	=	СКМ	2,17% (2)
СКМ	>	IM	>	COM	2,17% (2)

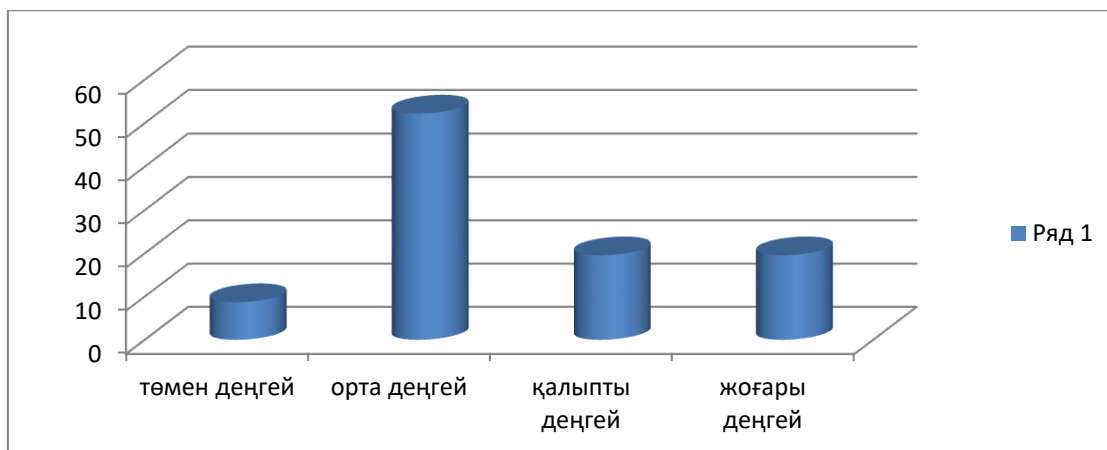
2-кесте. Мотивацияның басым түрін анықтау.

Мотивацияның басым типі	Студенттер саны
IM	45,6% (21)
COM	30,5% (14)
CKM	13,04% (6)
IM = COM	8,7% (4)
IM = COM = CKM	2,17% (10)

3-кесте. Сұрақ алғандар санының берілген мотивациясына деңгейіне сәйкестігі.

Мотивация деңгейі	Берілген мотивация деңгейі бар студенттер саны-110
I (төмен) деңгей	8,7% (14)
II (орташа) деңгей	52,2% (54)
III (қалыпты) деңгей	19,55% (23)
IV (жоғары) деңгей	19,55% (19)

Сурет-1. Студенттердің мотивация деңгейі

Қорытынды

Қорытындылай келе, мотивацияның психологиялық зерттеу және қалыптастыру – бұл студенттің жеке басының тұтастығы мотивациялық саласын тәрбиелеу бірдей талабы екі тарапты. Оқу мотивациясын зерттеу нақты деңгей мен мүмкін болатын перспективаларды, сондай-ақ әр студенттердің дамуына тікелей әсер ету аймағын анықтау үшін қажет. Осыған байланысты кәсіби мотивация процесін зерттеу нәтижелері қоғамның әлеуметтік құрлымының өзара байланысының және студенттердің жаңа мақсаттары мен қажеттіліктерін қалыптастырудың жаңа процестерін көрсетті.

Біздің жұмысымызда тәжірибеде кәсіби мотивацияны зерттеу мүмкүндіктерін студент тұлғасының дамуының әр түрлі кезендерінде жүргізу қажет екендігіне назар аударғымыз келеді, өйткені нәтиже танымдық және кең әлеуметтік дәлелдерге, сондай-ақ деңгейлерге байланысты әр түрлі болады.

Жоғарыда көрсетілген мотивтердің параметрлерін (түрлері, деңгейлері) нақты таңдаудың әр түрлі жаңдайларында зерттеп, диагноз қойған жөн. Таңдау жағдайдың артықшылығы бар, олар тек саналы ғана емес, сонымен бірге нақты дәлелдер. Студенттің таңдауы оның өмірі үшін нақты салдарға әкелуі мүмкін екенін және тек сөзбен қалмайтынын түсінуі өте маңызды. Дәл сол кезде мұндай таңдаудың нәтижелеріне сенуге болады. Студенттердің кәсіби мотивациясын зерттеуіміз студенттің оқу процесіне қатысуының бірнеше сатысын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Хекхаузен Мотивация и деятельность. - М.: Педагогика, 2018. - 800 с.
2. Маркова А.К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. – М.: Педагогика, 1983 ж.
3. Уайтли, Ф. Мотивация. - М.: Диалектика, 2018. - 844 с.
4. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации и поведения человека. - М.: Просвещение, 1989. - С. 202-227.
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения // Соч.: Т 2 . - М.: Педагогика, 1983. - Т. 2.- С. 162-210.
6. Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. - Алма-Ата, 1992. - С.123-136.
7. Узнадзе Д.М. Психологические исследования. - М.: Наука, 1966. - С. 410-417.
8. Реан А.А. Психология личности. Издательство: Питер, 2016.-С 288.